

Жарко ВУЈОШЕВИЋ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

**ВРАЊИНА И СВ. АРХАНЂЕЛИ У ЈЕРУСАЛИМУ –
ЈОШ ЈЕДАН ОСВРТ НА ТРАДИЦИЈУ ДАРОВНЕ ПОВЕЉЕ
ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА****

Анстракт: Када је у мају прошле године (2016) у Митрополији црногорско-приморској пробуђено шире интересовање за статус манастира Врањине у средњем веку, у средишту пажње нашла се и повеља цара Стефана Душана из средине 14. столећа, којом је, између осталог, ова обитељ на некадашњем острву у Скадарском језеру требало да буде потчињена манастиру Св. арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму. Иако се о том документу занимљивог садржаја у науци доста писало, чини се да тема нипошто није исцрпљена. Уместо оригинала сачувана су три примерка неједнаке традиције – настала у различито време, у различитим околностима и са различитим побудама. Циљ рада је да унеколико допуни одавно започету расправу (најпре између осталих И. Руварац, касније В. Мошин, у новије време Ђ. Бубало) о њиховом међусобном односу и степену аутентичности. Посебна пажња поклања се хиландарском примерку (Хил. 131) и његовој изворној вредности, уз разматрање о могућем предлошку према коме је сачињен. Рад садржи ново издање диспозитива, санкције и завршних формула овог акта. Уз његов снимак, у прилогу се дају и фотографије дубровачког примерка (са датумом 1348).

Кључне речи: манастир Врањина, манастир Св. арханђела у Јерусалиму, манастир Хиландар, Дубровник, Стефан Душан, повеље, традиција докумената, издање.

* zarko.vujosevic@f.bg.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура* (Ев. бр. 177003).

Међу бројним неразјашњеним питањима српског средњовековља која отвара сачувана дипломатичка грађа, посебно су изазовна она у вези са променама статуса појединих манастира и њихових поседа и права. Ово између осталог због тога што те промене, фиксирани владарским повељама, понекад није могуће потврдити и пратити у савременим или каснијим изворима. У таквим случајевима се, с обзиром на могућ изостанак реализације правног чина, може поставити и питање аутентичности одговарајуће повеље.¹ С друге стране, они подстичу и на размишљање о значају и употреби различитих облика дипломатичке традиције у средњовековној средини.

Недавна полемика о некадашњем и будућем статусу манастира Св. Николе Врањинског на Скадарском језеру показала је да је (бар на овим просторима) још могућа актуализација правног садржаја докумената из давних времена.² Ово је за дипломатичара утолико изазовније, јер представља својеврсно подсећање на *bella diplomatica* раног новог доба и потенцијално смешта његове ускостручне активности у шири друштвени контекст. С друге стране, „јавна расправа“ о Врањини сведочи и о понекад спором и само делимичном продору резултата научних истраживања у „лаички свет“. Због наведених околности, као и због једне нове перспективе коју отвара упоредна текстуална анализа односних докумената, чини нам се да је вредан труда још један осврт на традицију повеље Стефана Душана која је предмет овог рада.

Податак о потчињавању манастира Врањине јерусалимској обитељи Св. арханђела налази се у три сачувана примерка повеље српског цара Стефана Душана, издате Јерусалимском манастиру средином 14. века:

1. Документ на пергаменту, писан вероватно у другој половини 14. столећа, с датумом 29. април 1348. у Призрену. Чува се у Дубровачком архиву (стара сигнатура: *Diplomata et acta XIII 224*; „бечки број“ 975).³

¹ Као примере овде можемо навести исправу о уступању манастира Леснова Хиландару (в. Ж. Вујошевић, *Повеља Костантина Драгаша Хиландару о манастиру Леснову*, *Realia Byzantino-Balkanica*, Софија 2014, 453–475), али и још неке повеље Драгаша које би требало да сведоче о променама у поседовним односима између Хиландара и Св. Пантелејмона, извршеним под нејасним околностима (о томе М. Живојиновић, *Драгаша и Света Гора*, Зборник радова Византолошког института (=ЗРВИ) 43 (2006) 46–49).

² О томе између осталог в. чланак из „Вечерњих новости“ од 7. маја 2016: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:604235-Vranjina-sad-deli-vernike> – последњи увид 31. марта 2017.

³ Нетачан податак В. Мошина да је документ писан на хартији преузели су и каснији истраживачи (в. радове наведене у нап. 5 и 7 даље). Непосредним увидом

2. Препис дубровачког канцелара за ћирилску кореспонденцију Никше Звијездића из средине 15. века у копијалну књигу, с датумом 8. (март) 1350. у Мелнику. Чува се у Дубровачком архиву (Codex Ragusinus, 24–24v, данас књига Privilegia I у оквиру серије Diplomata et acta).

3. Документ на хартији, писан најраније крајем 15. века, с датумом 8. март 1350. у Мелнику.⁴ Чува се у манастиру Хиландару (Хил. 131; нова сигнатура А 11/5).⁵

Осим одредбе о уступању Врађине, диспозитив садржи и цареву одлуку да се *стонски доходак*, који су Дубровчани од 1333. исплаћивали српском владару у износу од 500 перпера годишње, преноси на Јерусалимски манастир.⁶

уверили смо се да се ради о пергаменту, за шта дугујемо захвалност љубазном особљу Државног архива у Дубровнику.

⁴ Према палеографским особеностима и историјском контексту, настанак овог примерка у науци је различито датован – од краја 15. до 17. века (најпозније А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века*, Београд 1926, 150; за остало в. радове В. Мошина, Д. Синдика и Ђ. Бубала у нап. 5 и 7 даље). Подаци о присуству воденог знака до сада нису објављени.

⁵ Упоредно издање сва три примерка: В. Мошин, Повеље цара Стефана Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском острву Врађини, *Folia Slavica* 3, Nr. 1–2, Columbus, Ohio, 1976, 175–200 (уз опширан коментар и снимке слабог квалитета), прештампано под истим насловом у Археографски прилози 3 (1981) 7–36. Ово издање фототипски је пренето у Б. Шекуларац, Дукљанско-зетске повеље, Титоград 1987, 87–99. Хиландарски примерак дипломатички је описао Д. Синдик, Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару, Хиландарски зборник 10 (1998) 112. Квалитетан снимак у боји Звијездићевог преписа може се наћи на порталу Monasterium у збирци „Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186–1479)“, израђеној 2012. на Балканолошком институту САНУ у оквиру међународног пројекта European Network on Archival Cooperation (аутор Н. Порчић: http://monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/13500308_-_Dušan_B/charter – последњи увид 31. марта 2017). Пошто је наш рад већ предат редакцији, из штампе је изашла студија са новим издањима (примерак 1 са разликама „у подударном делу“ у односу на примерак 2 и примерак 3) и коментаром: Н. Порчић, Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића, Београд 2017, 236–243 (снимци у боји на таблама 58 и 59).

⁶ Из релативно обимне литературе о стонском дохотку издавајмо неколико радова: К. Јрећек, *Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskom manastiru sv. Arhangjela Mihajla u Jerusalimu i povelja o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479)*, Jagić Festschrift, Berlin 1908, 527–542; М. Живојиновић, *Света Гора и стонски доходак*, ЗРВИ 22 (1983) 165–206; С. Ћирковић, *Хиландарска свећа у Дубровнику*, Настава историје 8 (1998) 5–19. Укратко о околностима преноса стонског дохотка са Јерусалимског манастира на светогорске обитељи Хиландара

Документи су привукли пажњу истраживача још половином 19. столећа, када су се појавила и прва издања, а детаљније их је анализирао крајем тог века Иларион Руварац. Његов закључак о веродостојности садржаја ових аката прихватили су, или га бар нису оспоравали, сви научници који су се њима позабавили током наредних неколико деценија. У новије време детаљну анализу извршио је најпре Владимир Мошин у радовима објављеним 70-их и 80-их година 20. века, а затим пре једну деценију Ђорђе Бубало. На питања о статусу и изворној вредности докумената двојица научника понудила су различите одговоре.⁷

Мошин је начинио значајан искорак, јер је за разлику од свих претходних истраживача био у прилици да изврши упоредно испитивање текстова сва три документа. Тако је могао да утврди да ниједан од аката према дипломатичким својствима не представља оригинал, али и да се *примерак 1* од остала два разликује не само у податку о времену и месту издавања, већ и у делу диспозитива о Врањини, који осим опште одредбе о уступању Јерусалимском манастиру садржи и детаљан списак њених права, прихода и повластица. Пошто није могао да оспори Душанову одлуку о преносу стонског дохотка, јер су га од 1350. у Дубровнику заиста подизали Јерусалимци, дипломатичке нејасноће су подстакле Мошина да посумња у одлуку о поклањању Врањине. Ово утолико пре, што би она била у директној супротности с текстом сачуване верзије повеље архиепископа Саве I из 1232/33, којом је тај манастир непосредно потчињен поглавару Српске цркве, а у чију је потпуну веродостојност Мошин био чврсто уверен. Штавише, о статусу Врањине као метоха Св. арханђела у Јерусалиму у каснијим изворима нема непосредних података. Поменуте околности навеле су Мошина на закључак који би се у основним тезама могао представити овако: Душанова повеља о уступању стонског дохотка Јерусалимском манастиру заиста је постојала, али је њен оригинал изгубљен; осим тога, Јерусалимци су српском цару у два наврата подносили пројекте с већим захтевима, најпре у Призрену 1348, а затим у Мелнику 1350 (*примерци 1* и *2*), али је он оба пута одбио да их

и Св. Павла, као увод у приказ последње фазе историјата овог трибута, Ђ. Бубало, *Хиландар и Стонски доходак у XIX веку*, Хиландарски зборник 13 (2011) 83–85.

⁷ Мошинови резултати из рада наведеног у нап. 5 поновљени су у дипломатичком прегледу Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 54–58. Критички осврт на Мошинову анализу са предложеним другачијим решењима даје Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине (прилог реконструкцији)*, Стари српски архив (=ССА) 5 (2006) 265–269. У радовима обојице дати су прегледи свих старијих издања и значајније литературе.

потпише због тога што би се тиме прекршила наводна одлука архиепископа Саве I о Врађини; према томе, решење о потчињавању овог манастира Св. арханђелима у Јерусалиму Душан никада није донео; *примерак 3* представља познији хиландарски фалсификат, сачињен у намери да се „озваничи“ пренос стонског дохотка на српски манастир на Светој гори, који се заиста догодио око 1500. године.

У својој анализи Бубало најпре износи слабости Мошинове аргументације, које се односе како на дипломатичке елементе у сачуваним примерцима, тако и на опште историјско-правне околности везане пре свега за одредбу о уступању Врађине. Тако он између осталог истиче значај чињенице да *примерак 2* представља препис „званичног“ карактера, с обзиром на то да се налази у дубровачкој копијалној књизи која садржи веродостојне текстове најважнијих ћирилских докумената у поседу града под Срђем.⁸ С друге стране, Бубало је на претходним страницама истог чланка изнео дипломатички аргументовано уверење да је сачувани примерак Савине повеље за Врађину интерполирана прерада, настала највероватније управо с намером да се изменама у одговарајућем делу првобитног текста осујети потчињавање овог манастира Св. арханђелима у Јерусалиму.⁹ Тако он закључује да је Звијездић у *примерку 2* аутентично пренео текст изгубљеног оригиналног Душановог акта. О статусу и околностима настанка *примерка 1* није могао да се прецизније изјасни, мада је уз кратко образложење изразио сумњу у његову веродостојност. Што се тиче *примерка 3*, он би, као што је истакао и Мошин, био позни хиландарски фалсификат.¹⁰

⁸ О Звијездићевим преписима у зборнику познатом под називом „Codex Ragusinus” укратко је у оквиру студије о овом дубровачком канцелару писао М. Решетар, *Никша Звијездић, дубровачки српски канцелар XV. вијека*, Глас СКА 169 (1936) 167–209 (174–175). Тешко је рећи у којој мери се та збирка преписа може сматрати „званичном“, пошто нису познате околности под којима је вршен избор докумената, осим што је јасно да се ради о исправама готово искључиво страних субјеката упућених Дубровнику. Дипломатички статус неких предлога (међу њима и овог којим се бавимо) не може се са сигурношћу утврдити, мада су у већини случајева у Дубровачком архиву сачувани одговарајући оригинали. Решетарова оцена да је Звијездић повеље преписивао несистематично, уз то „немарно и нетачно“, упућује на изванредан опрез при давању суда о изворној вредности његовог материјала.

⁹ Ђ. Бубало, *Средњовековни архив*, 247–251.

¹⁰ Документима о којима је реч бавио се и Божидар Шекуларац, додуше без самосталног истраживачког доприноса. У својим два књигама он је у потпуности преузео Мошинове закључке, истичући у складу са њима да одлука цара Душана

Наше је мишљење да поверење у основи заслужује аргументација Ђорђа Бубала. Чини нам се да би се његово уверење о аутентичности Звијездићевог преписа могло додатно поткрепити подробнијом анализом *примерка 3*. Наиме, овај документ састављен је свакако за потребе Хиландара најраније крајем 15. века, али је његов предложак могао бити доцније изгубљени Душанов оригинал дат Јерусалимцима, са истим текстом који је пред собом имао и Никша Звијездић. На овај закључак упућују подударности у диспозитивној одредби о Врањини, санкцији и податку о месту и времену издавања повеље (Мелник, 8. март 1350).¹¹ Досадашња издања нису остављала утисак да се ради о готово сасвим подударним текстовима, али ново читање појачава уверење о томе да су дубровачки канцелар и Хиландарци преписивали документе истоветног садржаја. Следи издање диспозитива, санкције и завршних формула хиландарског примерка, уз напомене о разликама у односу на препис из Codex Ragusinus.¹²

Приложи |22| царство ми да оузима Цркъвь ѳероусалимьскаа на свако годиште в Вѣлицѣ дњи ф перпе|23|рь бнетачьких ѿ доход[ка] доубровьчкога.¹³ И еште приложи царство ми Светаго Николоу Врани|24|но съ всеми метохіам[и и п]равинами и мегіами сѣль т[ехъ] и съ всемь иманіемь. |25| И что есть димнина н[а людехъ]¹⁴ вранинских, и то да си скоуп[и] Цркъвь ѳероусалимьскаа.

о уступању Врањине Јерусалимском манастиру никада није постојала (пре публикације поменуће претходно у нап. 5 исти аргументи и закључци објављени су у Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, Титоград 1984, 69–81).

¹¹ У Звијездићевом препису, додуше, назив месеца због оштећења у тексту није видљив (прва реч у последњем реду – за снимак в. претходну нап. 5).

¹² Црвеним мастилом исписани су реч „СЛОВО“ у санкцији и потпис. Реконструкције у издању смештене су у угласте, а редни бројеви редова изворног текста у равне заграде.

¹³ Редослед диспозитивних одредаба код Звијездића је обрнут: најпре се помиње Врањина, а затим стонски доходак. Међутим, структура реченица је иста, осим што се у хиландарском препису још једном наглашава да је дестинатар „Цркъвь ѳероусалимьскаа“. Тако израз „в Вѣлицѣ дњи“ назиремо и у оштећеном делу Звијездићевог текста (јасно видљиво „в Вел... д...и“), уместо „на Васкресенје“ (као у *примерку 1*), како га је погрешно прочитао Мошин.

¹⁴ Оштећено место Соловјев погрешно чита „отъ сель“, док и у Звијездићевом и у *примерку 1* стоји „на людехъ“ (овде јасно видљиво „н“ после речи „димнина“).

|26| И сїе прилвженїе царств[а ми]. Кто ѿниметь и потворит[ь] сїе златопечатноє |27| СЛГДВО царства ми, да [їсть пр]оклетъ ѿ Господа Бога и ѿ прѣчистїе его [матере] Богородице и да моу їсть мьстникъ |28| архаггель Михаиль и Га[врилъ] и ѿ царства ми да нїсть благословень.¹⁵

[Сѣт]вори же се сїи хрисоволь |29| въ свѣдѣнїе всемъ въ лѣто 7800ПІ, мѣсеца марѣѡа ѿ дньн оу Мелницѣ.¹⁶

|30| + СТѢФАНЪ ВЪ ХРИСТА БОГА БЛАГОВЕРНИ ЦАРЬ

Према томе, *примерак 3* би додуше представљао тзв. дипломатички фалсификат, али са веродостојним текстом, што значи да се при покушају реконструкције Душановог оригинала и он мора узети у обзир као релевантан извор. Могуће је да су Хиландарци преписивали из јерусалимског картулара или неког другог извода који је садржао само диспозицију, санкцију и завршне формуле. Због тога су, у настојању да сачине псеудо-оригинал, документ снабдели новом аренгом и новом експозицијом пригодног карактера – преамбула је посвећена арханђелу Михаилу, док у нарави читамо молитву царске породице „владики Христу“, уз помен Јерусалимског манастира, обновљеног од краља Милутина и дарованог од краља Стефана Дечанског. Управо изостанак аренге која се у истоветном облику налази у оба старија примерка може бити јак аргумент у прилог претпоставци о настанку хиландарског примерка на основу непотпуног текста јерусалимског предлошка.

Посведочене блиске везе Светогораца са Јерусалимским манастиром, нарочито током његовог пропадања у 15. веку, имале су за последицу хиландарско присвајање оних права и поседа Св. арханђела, чије је преузимање било практично изводљиво. Тако су Хиландарци најраније крајем 15. века, пошто су саставили фалсификате приписане цару Урошу (са годином 1358) и царици Мари Бранковић (са годином 1479) којима је требало да правно „утемеље“ у међувремену настало фактичко стање у вези са убирањем поменутог прихода у Дубровнику, овим документима придружили и аутентични препис Душанове повеље

¹⁵ Осим додатка „его матере“, текст санкције је идентичан верзији из Codex Ragusinus. Нејасно је због чега је Соловјев у своје издање 27. реда хиландарског примерка уз помен Господа Бога и Богородице уносио епитете којих нема у изворнику.

¹⁶ Белешка о записивању такође је иста као у Codex Ragusinus, осим што је Звијездић на крају прецизирао географску одредницу Мелник: „у Грѣциех на Романию“.

из 1350, која им је могла бити добро позната због сталних контаката с Јерусалимцима. На тај начин желели су да оправдају и планирано присвајање Врађине.

С мање сигурности се може закључивати о статусу и пореклу *примерка 1*. Као што је веровао Мошин, могуће је да се заиста ради о пројекту који је Душану требало да буде поднет у Призрену крајем априла 1348, али је из неког разлога остао неоверен. Његов датум би из више разлога могао бити споран: година је убележена без десетица и јединица, те се одређује по индикту; према сигурном податку из дубровачких књига, стонски доходак је још 1349. исплаћен цару, а не Јерусалимском манастиру.¹⁷ Осим тога, ово би било и једино сведочанство о посети цара Душана Призрену по повратку са вишемесечног боравка на Светој гори. Главни мотив посете помиње се у формули датума: „када постави царство ми темеље Арханђела Михаила“. Међутим, према поузданом сведочанству у италијанском преводу једне царевог разрешне повеље Дубровчанима, Душан је још у августу 1347. дошао у Призрен поводом освећења (или почетка градње?) свог маузолеја („ad incharar la sua ecclesia“).¹⁸ Засада се не може са сигурношћу рећи да ли се заиста радило о два различита повода и две посете – другим речима, да ли је Душан 29. априла 1348. уопште боравио у Призрену.

Претпоставка о пројекту може се ослонити и на садржај документа, који у вези с тим оставља утисак дестинатарског производа. Ово пре свега због чињенице да се детаљно наводе подаци о поседима, приходима и имунитетима које су најбоље познавали управо сами монаси манастира на Скадарском језеру, или њихови (могуће) нови патрони Јерусалимци. За разлику од Душановог оригинала, како га по нашем мишљењу преносе Никша Звијездић и хиландарски примерак, овај текст садржи и санкцију чија структура упућује на порекло у манастирској средини: уместо сведене формуле (проклетство Господа Бога и Богородице, осветници арханђели Михаило и Гаврило, изостанак царевог благослова), она наводи бројне духовне казне и осветнике на небу, као и необично високу глобу од

¹⁷ К. Јирећек, *Dohodak stonski*, 528–529.

¹⁸ Реч је о разрешници издатој Николи Лукаретићу и Марину Гучетићу 1. августа 1347. у Призрену (издања: К. Јирећек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 28, бр. 106 и *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, XI, ur. Т. Smičiklas, Zagreb 1913, 383–385, бр. 290). Дискусија о значењу израза *incharar* и времену градње Св. арханђела у Призрену: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, III, ur. В. Мошин, Скопје 1980, 324–327.

2.000 перпера. С друге стране, опширна аренга посвећена заштитницима јерусалимске цркве нашла се и у документу који је издао Душан, што би требало да потврди њен истоветни садржај у *примерку 2*.

Посебна тешкоћа је што нема довољно ослонаца за било какав сигуран закључак о разлозима због којих се овај претпостављени пројекат нашао и задржао у Дубровнику. Ако на основу до сада наведеног одбацимо могућност да се заправо ради о оригиналу или његовом препису, судбина и улога *примерка 1* засада могу бити само предмет нагађања. Једна од хипотеза била би да је у Дубровник доспео накнадно, у неком тренутку почев од средине 14. века, и то као својеврсна допуна оригиналног акта. Могли су га донети Јерусалимци, или чак сами Врађинци у време док су (и ако су) још били у некој вези са Св. арханђелима.¹⁹

Тако долазимо и до питања правног дејства Душанове одлуке о поклону Врађине. Осим усамљеног и посредног податка из 1355. о вези са Јерусалимским манастиром, на који је указао Сима Ћирковић, нема других вести о промени њеног статуса у складу с одредбом из повеље.²⁰

¹⁹ Недавна палеографска анализа Небојше Порчића, којој поклањамо поверење, сугерише да је примерак 1 препис из последњих деценија 14. века, сачињен руком Видоша Богданића, дубровачког словенског канцелара у раздобљу 1372–76. и 1387–90. Овај налаз свакако усложњава дискусију о традицији Душанове повеље, отварајући простор за нова тумачења (о којима расправља Н. Порчић, Документи у дубровачким збиркама, 241–243, уп. исто, 114–116). Према једном од њих, примерак 1 би заправо био препис оригинала, уз могућност и да је Душан издао два аутентична документа: једну „општу даровницу“ Јерусалимском манастиру и једну „практичну потврду“, чији текст преносе примерци 2 и 3. Иако се током ове дискусије превасходно могу износити мишљења, а не докази, склони смо уверењу да предложак Видоша Богданића није нужно морао бити оригинал, али и да издавање два аутентична акта у овој прилици не би било очекивано. То уверење се заснива на претходно изнетим разматрањима о карактеру примерака 2 и 3, као и на општим закључцима о значају и употреби докумената различите традиције у средњовековној средини, које износимо на крају овог рада.

²⁰ Чињеницу да су 1355. врађински монаси Михаило и Антоније добили овлашћење да за Јерусалимски манастир подигну стонски доходак у Дубровнику, Ћирковић истиче као доказ аутентичности „Душанове повеље из 1350.“ – С. Ћирковић, *Хиландарска свећа*, 12. Манастир у Зети и Св. арханђеле можда повезује и недовољно позната личност монаха Никона Јерусалимца из средине 15. века, иза које су остали драгоцени егзегетско-догматски састави *Шестодневник* и *Горички зборник*: М. Спремић, *Црквене прилике у Зети у време Никона Јерусалимца*, Никон Јерусалимац. Вријеме – личност – дјело, прир. Ј. Ћулибрк, Цетиње 2004, 91–95. Уз веровање да је био подвижник Св. арханђела, претпоставља се да се касније, 1454, с великосхимничким именом Никандар јавља у Врађини,

Изгледа да та одредба није заживела, између осталог због отпора самих Врађинаца, али и због чињенице да је обитељ Св. арханђела током 15. века пропадала, да би крајем тог столећа на неко време запустела.²¹

Али чињеница да у изворима нема директних података о Врађини као метохи Јерусалимског манастира нипошто не значи да о томе није постојала одлука цара Душана. То уосталом не би био усамљени пример изостанка реализације правног чина фиксираног неком владарском повељом. Напротив, слични случајеви узроковани различитим околностима постоје и другде, нарочито у време када је нестабилна политичка ситуација после пропасти Српског царства утицала на поремећај поседовних односа у том делу Балкана.²²

Према свему наведеном, наши закључци, засновани на дипломатичкој и правно-историјској анализи сва три документа, били би следећи:

Цар Стефан Душан је у Мелнику 8. марта 1350. манастиру Св. арханђела у Јерусалиму издао повељу којом му је уступио стонски доходак и поклонио манастир Врађину. Оригинал је по обичају предат дестинатару, док је други примерак истог акта послат у Дубровник, који је од тада требало да исплаћује поменути трибут Јерусалимцима.

Са тог дубровачког документа Никша Звијездић је средином 15. века сачинио аутентичан препис у копијалној књизи (*примерак 2*). Оригинал из неког разлога није сачуван, што није једини такав случај у документарној заоставштини града под Срђем.²³ Уместо њега, у

1468. чак као проигуман. Ипак, закључци о деловању Никона-Никандра у манастиру на Скадарском језеру, али и о Врађини као успутној станици Јерусалимаца на путу за Дубровник ради подизања стонског дохотка, заснивају се пре свега на премиси о њеној потчињености Јерусалимској обитељи која произлази из повеље цара Душана (уп. Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 222–224. и М. Живојиновић, *Светогорци и стонски доходак*, 195), тако да се не могу узети као полазиште за аргументацију у супротном смеру.

²¹ Студија о Јерусалимском манастиру: В. Недомачки, *Манастир арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму – задужбина краља Милутина*, Зборник за ликовне уметности МС 16 (1980) 25–70 (о повељама везаним за стонски доходак и Врађину 29–32; о пропадању манастира и његовој обнови „најкасније 1504.“ 38, 51).

²² Бавећи се пре извесног времена повељом Константина Драгаша о Леснову из 1381. и статусом овог манастира у другој половини 14. века, срели смо се са сличним питањем, заправо могућношћу да одредбе тог по свему судећи оригиналног акта никада нису спроведене у дело (в. нап. 1 претходно).

²³ Познато је чак шест повеља босанских владара упућених Дубровнику, чији су оригинали нестали, али су сачувани преписи у Codex Ragusinus (захвалност

Дубровачком архиву се стицајем околности сачувао *примерак 1*, вероватно препис непотврђеног пројекта, који је под непознатим околностима тамо доспео као незванична допуна Душановог акта с прецизираним правима и приходима Врађине које треба да преузму Св. арханђели.

Текст јерусалимског оригинала у картуларском или другом изводу послужио је као предложак Хиландарцима за израду веродостојног преписа најраније крајем 15. века (*примерак 3*).

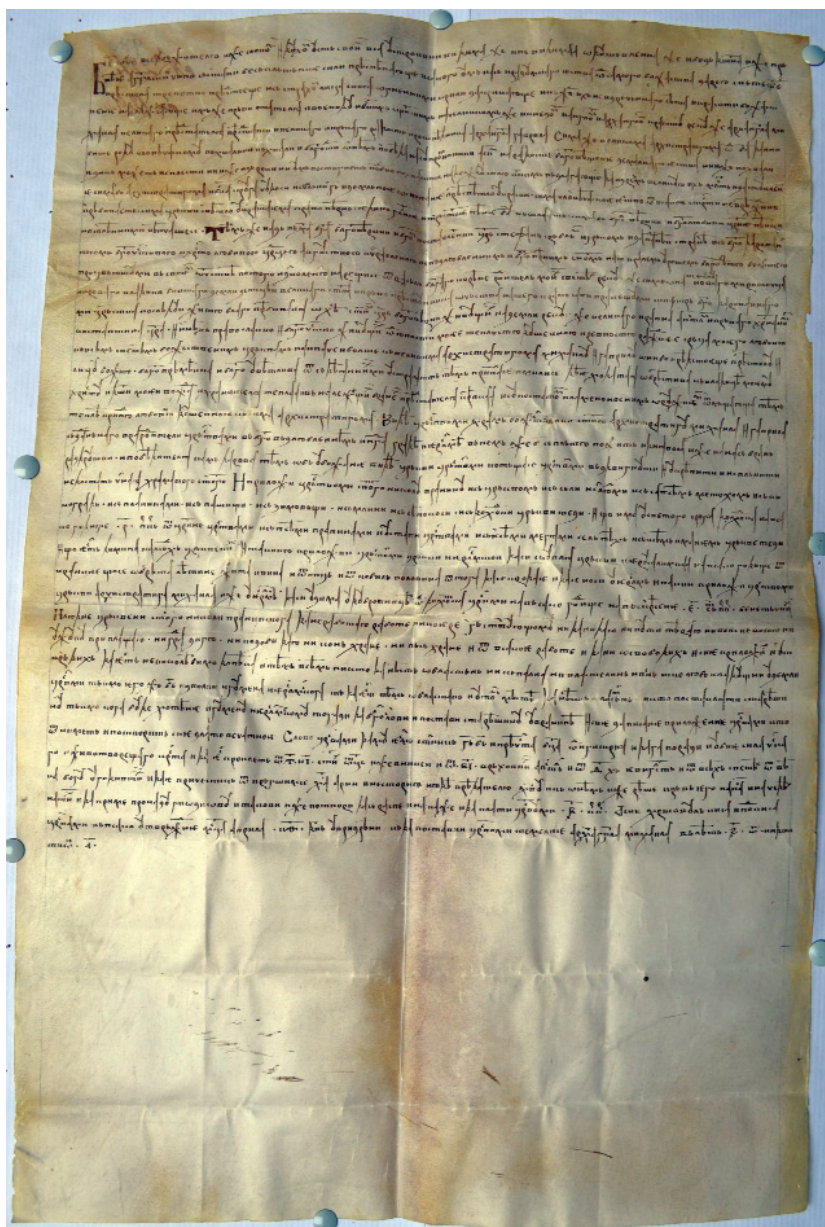
Врађина ипак *de facto* никада није постала метох Јерусалимског манастира, или такав њен статус у стварности није дуго трајао. О жељи врађинских монаха да сачувају пуну самосталност сведочи и њихова прерада повеље архиепископа Саве I, настала средином 14. столећа.²⁴ Како било, обитељ Св. арханђела је током 15. века пропадала, да би нешто пре 1500. запустела. Тада су Хиландарци саставили фалсификате приписане цару Урошу и царици Мари. У намери да „озваниче“ преузимање не само стонског дохотка, већ и Врађине, досије су употпунили псеудо-оригиналом, насталим према тексту Душановог изворника у поседу Јерусалимског манастира. Изгледа, међутим, да други циљ нису постигли, јер ни о њиховој власти над манастиром у Зети засада нису познати никакви подаци.

Невену Исаиловићу из Историјског института Београд на саопштеним подацима): бана Стјепана II из 1332. и 1333 (Р. Поповић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића о решавању спорова између Босне и Дубровника*, ССА 6 (2007) 35–54; Д. Јечменица, *Стонска повеља бана Стефана II Котроманића: под Сребреником, 1333, фебруар 15*, Грађа о прошлости Босне 3 (2010) 29–46), краљице Јелене Грубе из 1397 (А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина у Маслинама и Сланом*, ССА 5 (2006) 173–186), краља Остоје из 1418 (Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–I, Београд–Сремски Карловци 1929, 446, бр. 457), војводе Радосава Павловића из 1420 (Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–I, 567–568, бр. 587) и краља Твртка II из 1439 (Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–I, 515–516, бр. 532). То је можда случај и са повељом кнеза Лазара од 9. јануара 1387. Она је поред Звијездићевог преписа сачувана у примерку на хартији за који није сигурно да је оригинал, пре свега због вероватног изостанка потписа (опис и квалитетан снимак: http://monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/13870109_-_Lazar_A/charter – последњи увид 31. марта 2017; различита мишљења о дипломатичком статусу изношена су без објашњења: F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wien 1858, 205–207, бр. 195 – препис; Ф. Баришић, *О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона*, Зборник ФФ. Београд 12–1 (1974) 372 – оригинал; тако и у последњем издању с коментаром: А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, 191–200).

²⁴ Ђ. Бубало, *Средњовековни архив*, 251.

Изнета разматрања о традицији изгубљене оригиналне повеље цара Стефана Душана о уступању стонског дохотка и манастира Св. Николе на Врањини обитељи Св. арханђела у Јерусалиму могла би да буду и својеврстан прилог начелној дискусији о схватању појма аутентичности у средњовековном документарном саобраћају. За разлику од класичне дипломатике, као научне дисциплине која у документима настоји да препозна формалну аутентичност (оригиналност) проистеклу из рада „државних органа“ (владарске канцеларије), за савременике је у првом реду значајна суштинска аутентичност, која може бити садржана у било ком облику традиције одговарајуће исправе. Тако су у случају правне радње којом смо се у овом раду бавили оба примерка оригинала нестала, али су сви актери (са)чували барем по један секундарни примерак различитог карактера. При томе је значај сваког од њих у првом реду био практичне, а не архивистичке природе – коришћени су, наиме, као докази о правном чину, чак документи с правном снагом (*примерак 3*), без обзира на то што у формалном смислу нису оригинали. За Дубровчане су, дакле, били релевантни како *претис с оригинала* (у зборнику *Codex Ragusinus* – *примерак 2*), тако и *дестинатарски пројекат* (и то у препису – *примерак 1*). Хиландарци су као потврду стечених права и аспирација чували *псеудо-оригинал* који су сами саставили (*примерак 3*), док је код Јерусалимаца по свему судећи у употреби био *картуларски извод*, претпостављени предлогак претходног. Све четири традиције имале су мање-више подједнако важну улогу у средњовековној небирократској средини, за коју све више разумевања показује и модерна дипломатика. Постепено превазилазећи свој првобитни задатак, формулисан одавно као *discrimen veri ac falsi*, она у последње отприлике две деценије примарној и секундарној традицији придаје исти значај.²⁵ Овакав концепт би требало да потисне стари формалистички приступ у оцени изворне вредности разнородног документарног наслеђа средњег века.

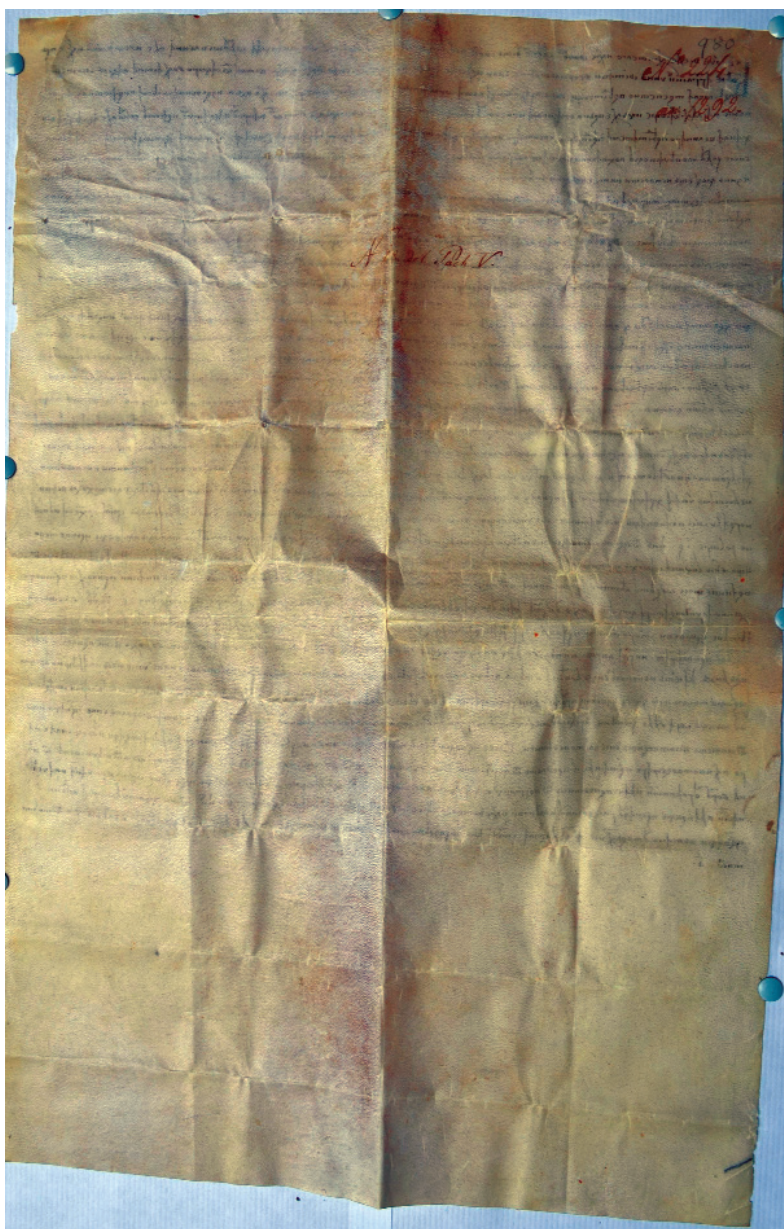
²⁵ Један од радова који образлаже нови поглед на изворну вредност оригинала и преписа и наглашава важност истраживања секундарне традиције, укључујући и фалсификате: О. Guyotjeannin – L. Morelle, *Tradition et réception de l'acte médiéval: Jalons pour un bilan des recherches*, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 53 (2007) 367–403. Уп. и зборник радова с конференције *Commission internationale de diplomatique* одржане у Принстону и Њујорку 1999. под називом „La tradition des documents diplomatiques“: *Charters, Cartularies, and Archives. The Preservation and Transmission of Documents in the Medieval West*, ed. A. J. Kosto, A. Winroth, Toronto 2002. Овај тренд запажен је и у српској дипломатици (в. између осталог рад који је у посредној вези и са нашом темом: Ђ. Бубало, *Фалсификована повеља цара Стефана Уроша о Стонском дохотку*, *ССА* 2 (2003) 99–142). Последњи нама познат пример из домаће грађе: Н. Порчић, *Старији препис велике повеље цара Душана Дубровнику*, *Иницијал* 4 (2016) 167–185.

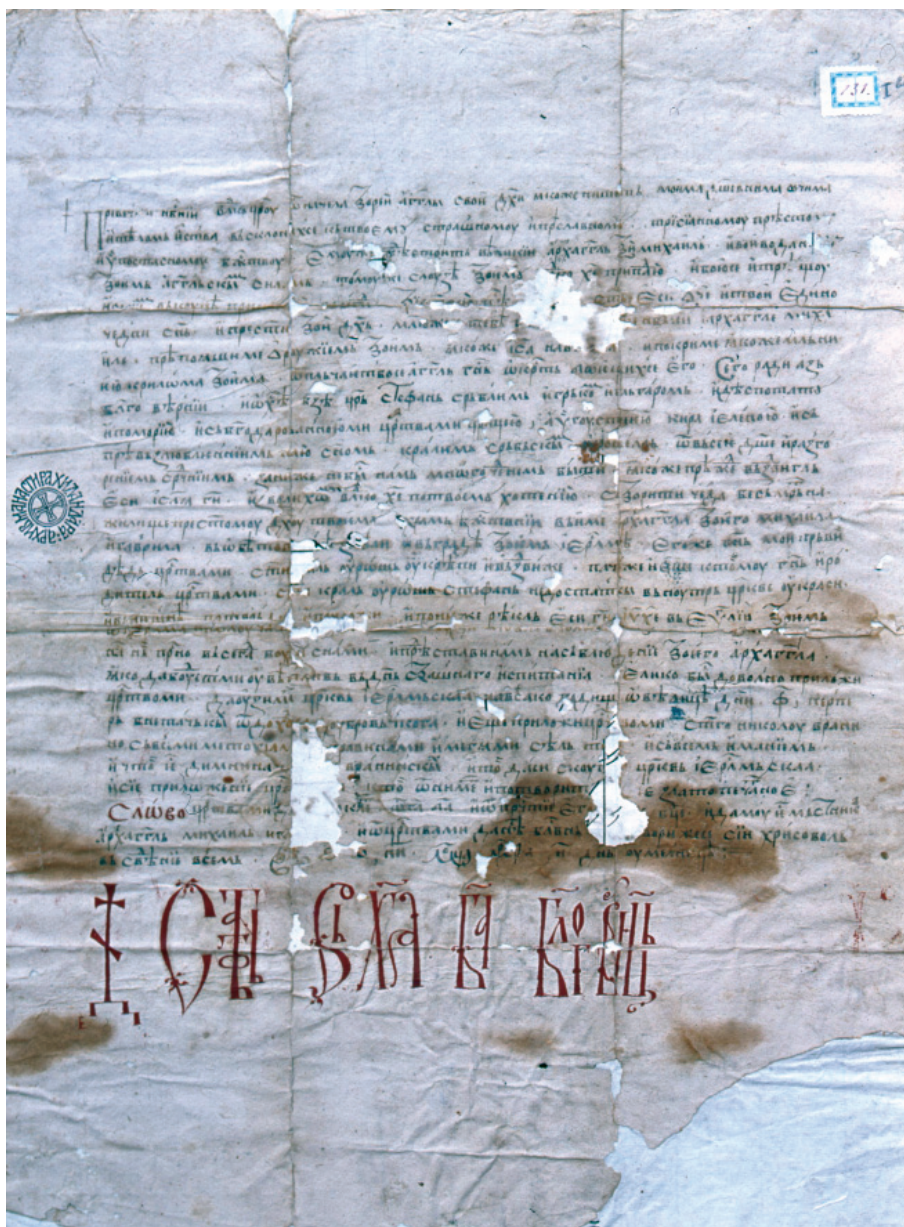
Сл. 1

Дубровачки примерак са датумом 1348

(Državni arhiv Dubrovnik – Diplomata et acta XIII 224; сопствени снимак).

Сл. 1а
Дубровачки примерак – полеђина.

Сл. 2

Хиландарски примерак
(манастир Хиландар – Хил. 131, А 11/5; снимак Архива Србије)

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, XI, ur. T. Smičiklas, Zagreb 1913, 383–385, бр. 290
- Miklosich F., *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wien 1858.
- Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186–1479)*, http://monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/13500308_-_Dušan_V/charter – (poslednji uvid 31. marta 2017).
- Бубало Ђ., *Фалсификована повеља цара Стефана Уроша о Стонском дохотку*, Стари српски архив 2 (2003) 99–142 [Bubalo Đ., *Falsifikovana povelja cara Stefana Uroša o Stonskom dohotku*, Stari srpski arhiv 2 (2003) 99–142]
- Вујошевић Ж., *Повеља Костантина Драгаша Хиландару о манастиру Леснову*, *Realia Byzantino-Balcanica*, Софија 2014, 453–475 [Vujošević Ž., *Povelja Kostantina Dragaša Hilandaru o manastiru Lesnovu*, *Realia Byzantino-Balcanica*, Sofija 2014, 453–475]
- Јечменица Д., *Стонска повеља бана Стефана II Котроманића: под Сребреником, 1333, фебруар 15*, Грађа о прошлости Босне 3 (2010) 29–46 [Ječmenica D., *Stonska povelja bana Stefana II Kotromanića: pod Srebrenikom, 1333, februar 15*, *Građa o prošlosti Bosne* 3 (2010) 29–46]
- Јиречек К., *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) [Jireček K., *Spomenici srpski*, *Spomenik SKA* 11 (1892)]
- Младеновић А., *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003 [Mladenović A., *Povelje kneza Lazara*, Beograd 2003]
- Мошин В., *Повеље цара Стефана Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском острву Врањини*, *Folia Slavica* 3, Nr. 1–2 (Columbus, Ohio 1976) 175–200 прештампано под истим насловом у Археографски прилози 3 (1981) 7–36 [Mošin V., *Povelje cara Stefana Dušana o Arhanđelovom manastiru u Jerusalimu i o manastiru Sv. Nikole na skadarskom ostrvu Vranjini*, *Folia Slavica* 3, Nr. 1–2 (Columbus, Ohio 1976) 175–200 (preštampano pod istim naslovom u Arheografski prilozi 3 (1981) 7–36)]
- Поповић Р., *Повеља бана Стјепана II Котроманића о решавању спорова између Босне и Дубровника*, Стари српски архив 6 (2007) 35–54 [Popović R., *Povelja bana Stjepana II Kotromanića o rešavanju sporova između Bosne i Dubrovnika*, *Stari srpski arhiv* 6 (2007) 35–54]
- Порчић Н., *Старији препис велике повеље цара Душана Дубровнику*, *Иницијал* 4 (2016) 167–185 [Porčić N., *Stariji prepis velike povelje cara Dušana Dubrovniku*, *Inicijal* 4 (2016) 167–185]
- Порчић Н., *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017.

- Соловјев А., *Одабрани споменици српско гправа од XII до краја XV века*, Београд 1926 [Solovjev A., *Odabrani spomenici srpsko gprava od XII do kraja XV veka*, Beograd 1926]
- Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, III, ур. В. Мошин, Скопје 1980 [*Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija*, III, ur. V. Mošin, Skopje 1980]
- Стојановић Љ., *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд–Сремски Карловци 1929 [Stojanović Lj., *Stare srpske povelje i pisma*, I–1, Beograd-Sremski Karlovci 1929]
- Фостиков А., *Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина у Маслинама и Сланом*, Стари српски архив 5 (2006) 173–186 [Fostikov A., *Povelja kraljice Jelene Dubrovčanima o ukidanju carina u Maslinama i Slanom*, Stari srpski arhiv 5 (2006) 173–186]
- Шекуларац Б., *Врађинске повеље*, Титоград 1984 [Šekularac B., *Vranjinske povelje*, Titograd 1984]
- Шекуларац Б., *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987 [Šekularac B., *Dukljansko-zetske povelje*, Titograd 1987]

Литература – Secondary Works

- Charters, Cartularies, and Archives. The Preservation and Transmission of Documents in the Medieval West*, ed. A. J. Kosto, A. Winroth, Toronto 2002.
- Gregović S. i Kadić V., *Vranjina sad deli vernike*, Večernje novosti online, 7. maj 2016, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:604235-Vranjina-sad-deli-vernike> (poslednji uvid 31. marta 2017).
- Guyotjeannin O. – L. Morelle, *Tradition et réception de l'acte médiéval: Jalons pour un bilan des recherches*,
- Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 53 (2007) 367–403.
- Jireček K., *Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskom manastiru sv. Arhangjela Mihajla u Jerusalimu i povelja o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479)*, Jagić Festschrift, Berlin 1908, 527–542.
- Баришић Ф., *О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона*, Зборник Филозофског факултета. Београд XII–1 (1974) 357–377 [Barišić F., *O poveljama kneza Lazara i patrijarha Spiridona*, Zbornik Filozofskog fakulteta. Beograd 12–1 (1974) 357–377]
- Богдановић Д., *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980 [Bogdanović D., *Istorija stare srpske književnosti*, Beograd 1980]
- Бубало Ђ., *Хиландар и Стонски доходак у XIX веку*, Хиландарски зборник 13 (2011) 83–103 [Bubalo Đ., *Hilandar i Stonski dohodak u XIX veku*, Hilendarski zbornik 13 (2011) 83–103]
- Бубало, Ђ. *Средњовековни архив манастира Врађине (прилог реконструкцији)*, Стари српски архив 5 (2006) 243–276 [Bubalo, Đ. *Srednjovekovni arhiv manastira Vranjine (prilog rekonstrukciji)*, Stari srpski arhiv 5 (2006) 243–276]
- Живојиновић М., *Драгаши и Света Гора*, Зборник радова Византолошког института 43 (2006) 41–57 [Živojinović M., *Dragaši i Sveta Gora*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 43 (2006) 41–57]

- Живојиновић М., *Светогорци и стонски доходак*, Зборник радова Византолошког института 22 (1983) 165–206 [Živojinović M., *Svetogorci i stonski dohodak*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 22 (1983) 165–206]
- Недомачки В., *Манастир арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму – задужбина краља Милутина*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 16 (1980) 25–70 [Nedomački V., *Manastir arhanđela Mihaila i Gavrila u Jerusalimu – zadužbina kralja Milutina*, Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske 16 (1980) 25–70].
- Решетар М., *Никша Звијездић, дубровачки српски канцелар XV. вијека*, Глас СКА 169 (1936) 167–209 (174–175) [Rešetar M., *Nikša Zvijezdić, dubrovački srpski kancelar XV. vijeka*, Glas SKA 169 (1936) 167–209 (174–175)]
- Синдик Д., *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) [Sindik D., *Srpska srednjovekovna akta u manastiru Hilandaru*, Hilendarski zbornik 10 (1998)]
- Славева Л. – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988 [Slaveva L. – V. Mošin, *Srpski gramoti od Dušanovo vreme*, Prilep 1988]
- Спремић М., *Црквене прилике у Зети у време Никона Јерусалимца*, Никон Јерусалимац. Вријеме – личност – djelo, прир. Ј. Ћулибрк, Цетиње 2004, 91–95 [Spremić M., *Crkvene prilike u Zeti u vreme Nikona Jerusalimca*, Nikon Jerusalimac. Vrijeme – ličnost – djelo, prir. J. Ćulibrk, Cetinje 2004, 91–95]
- Ћирковић С., *Хиландарска свећа у Дубровнику*, Настава историје 8 (1998) 5–19 [Ćirković S., *Hilendarska sveća u Dubrovniku*, Nastava istorije 8 (1998) 5–19]

Žarko Vujošević

**VRANJINA AND THE HOLY ARCHANGELS MONASTERY
IN JERUSALEM – ANOTHER LOOK AT THE TRADITION OF
EMPEROR STEFAN DUŠAN'S DONATION CHARTER**

Summary

The paper discusses three surviving copies of emperor Stefan Dušan's 1350 charter for the monastery of the Holy Archangels in Jerusalem, which transfers the right to the so-called Ston tribute to its brotherhood and grants them the monastery of Vranjina on Lake Scutari: 1) a plain copy dated 1348, preserved in Dubrovnik; 2) a copy in a Dubrovnik cartulary from the mid-15th century (*Codex ragusinus*), and 3) a copy made no earlier than about 1500, preserved in the monastery of Hilandar. Among the three documents, special focus is placed on the latest. In addition to providing a new edition of its disposition and concluding formulas, the paper presents the hypothesis that this copy was created from an excerpt (perhaps contained in a cartulary) of the now lost original charter in the possession of the Jerusalem monastery. The purpose was to complete the set of documents proving the claims to the Ston tribute and the monastery of Vranjina put forth by the monastery of Hilandar after the monastery of the Holy Archangels was temporarily deserted. The same text appeared in the Dubrovnik original which is also lost, transcribed by the author of Copy 2 – Dubrovnik's Slavic scribe Nikša Zvijezdić. Copy 1 would be a transcription of a draft submitted by the Jerusalemites to Dušan intended to specify their rights over the monastery of Vranjina, which arrived in Dubrovnik only later as a supplement to the original document. All three surviving documents were of relevance to contemporaries in terms of content and legal effect, and scholars should take them as being historical sources of equal importance. They are also clear proof that emperor Stefan Dušan did indeed grant Vranjina to the Holy Archangels even though this act of donation apparently remained without a lasting legal effect.

Keywords: Vranjina monastery, monastery of the Holy Archangels in Jerusalem, Hilandar monastery, Dubrovnik, Stefan Dušan, charters, tradition of documents, copy.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 13. 07. 2017.